

Jelka Zorn

ANTIRASISTIČNA PERSPEKTIVA V SOCIALNEM DELU

KAKO PREPOZNATI RASIZEM V VSAKDANJEM ŽIVLJENJU IN KULTURNA KOMPETENTNOST SLUŽB

UVOD¹

V prispevku se bomo osredotočili na vprašanja, katere skupine prizadene rasizem v Sloveniji, kaj sploh je rasizem, na kakšne načine se prepleta v naša vsakdanja življenja in kaj lahko naredijo socialne službe, da ne bodo nehotе nadaljevale diskriminacije in zatiranja, ki se opirata na prikrito vrednotenje ljudi glede na etnično poreklo ali državljanjski status. Prispevek temelji na izkušnjah (enoletnega) terenskega raziskovanja v azilnem domu in centru za tujce in na intervjujih s prebivalci Slovenije, ki so bili leta 1992 izbrisani iz registra stalnega prebivalstva RS. Zaradi izgube statusa stalnega prebivalca ali prebivalke Slovenije so ostali brez socialnih, ekonomskih in političnih pravic in celo brez pravice do bivanja na teritoriju RS.² V veliko pomoč pri razmišljanju, kako pridobljene izkušnje uporabiti v teoriji in za delo v socialnih službah, sta mi bili knjigi *Hendikep kot kulturna travma* Darje Zaviršek in *Anti-Racist Social Work* Lene Dominelli.

V prispevku bom pogosto uporabljala besedo »begunec«. S tem izrazom označujem vse ljudi, ki so prišli v Slovenijo v zadnjih desetih letih zaradi političnega nasilja v svoji matični državi. Mislim na bosanske begunce, ki so v Slovenijo prišli med vojno v Bosni (obravnavani so po Zakonu o začasnem zatočišču), in ljudi, ki so prišli v Slovenijo v zadnjih letih, mesecih, tednih in še prihajajo: s področij nekdanje Jugoslavije in širše, iz Irana, Iraka, Turčije, Afrike, Kitajske, Pakistana, Rusije itn. Mnogi zaprosijo za azil po zakonu o azilu, ostali so obravnavani po zakonu o tujcih. Tisti, ki zaprosijo za azil so najprej prosilci za azil in pozneje, če je njihova vloga rešena pozitivno, dobijo formalni status beguncev.

KAJ JE RASIZEM

Dandanes je ideja rase zamenjala kategorija imigracije, sodobni rasizem pa bi lahko, sledeč Etienneu Balibarju, imenovali tudi *rasizem brez ras* ali *kulturni rasizem*. Smo v obdobju »dekolonizacije«, obrnjenega gibanja populacij med nekdanjimi kolonijami in metropolami zahodne Evrope. V primeru Slovenije gre za kontekst migracij v okviru nekdanje Jugoslavije (večina migrantov, prosilcev za azil, prihaja v Slovenijo iz držav nekdanje Jugoslavije). Migracije niso zgolj individualna dejanja, ampak so vpete v celo vrsto ekonomskih, političnih in kulturoloških dejavnikov; so bistveni del globalizacijskih procesov.

Sodobni rasizem nič več ne gradi nujno na vrednotenju in segregaciji ras, kajti ključna točka ni več biološka dediščina, ampak domnevna nepremostljivost kulturnih razlik. Na prvi pogled ta rasizem ne predpostavlja superiornosti določene skupine ali naroda v odnosu do drugih, temveč »zgolj« škodljivost odpravljanja meja, nezdržljivost življenjskih stilov in tradicij. Biološki ali genetski naturalizem torej ni edini način naturalizacije človeškega vedenja in družbenih podobnosti. Tudi kultura lahko funkcionira kot narava. Gre za ideološki obrat, ki je nastal pri premiku iz biologije v kulturo. Sprva je rasizem temeljil na kategorizaciji in vrednotenju ljudi glede na pripadnost različnim človeškim rasam. Znanost je pozneje odkrila, da vedenja posameznikov ne moremo pojasniti s termini krvi ali genov, temveč so razlike rezultat skoz zgodovino oblikovanih kultur. Argumenti o različnosti kultur so sprva služili nasprotovanju rasizmu in zagovarjanju kozmopolitizma, danes pa prav argumenti o različnosti kultur učinkovito ustvarjajo rasistični diskurz. Namreč, če je nepremostljivost kulturnih razlik naše pravo, »naravno« okolje, potem bi prepletanje teh razlik

nujno prineslo obrambno reakcijo – medetnične konflikte in splošno povečanje agresivnosti. V javnem diskurzu, denimo v medijih, želijo prikazati, da so te sovražne, ksenofobne reakcije naravne, a tudi nevarne. Denimo, v primeru Romov to pomeni, da ni več barva kože tista značilnost, ki rabi za ugotavljanje njihove različne kulture. Barva kože ni več naravni temelj njihove podrejenosti in izključenosti. Današnji rasizem razume kot *naravno* sovražno vedenje dominantne skupine do etnične manjšine.

Ni več naturalizirana rasna pripadnost, ampak je naturalizirano rasistično vedenje. Značilne izjave so na primer: »Naravno je, da tujce sovražimo in se jih bojimo,« ali: »Če v neki soseski živi veliko ljudi, ki pripadajo drugi kulturi, to razumljivo povzroči napetosti med ljudmi.« Po tej logiki je treba spoštovati »prag tolerantnosti« večinske populacije, ohraniti »kulturno distanco« in segregirati manjšinske etnične skupnosti (Balibar 1991).

Rasizem pomeni zanikanje oziroma omejevanje pravic, zatiranje in utišanje glasov določenih skupin v javnem prostoru. Zatiranje je širok pojem, širši kot diskriminacija. Zatiranje vpliva na samorazvoj, samopodobo, ambicije in vizije, ki jih imajo pripadniki različnih etničnih skupin o sebi. Romska deklica sebe ne bo videla kot bodoče učiteljice, zdravnice, igralke, sodnice ipd. Predstave, ki podpirajo zatiranje in diskriminacijo, internalizirajo tako tisti, ki jih rasizem prizadane (žrtve rasizma, na primer Romi), kot tisti, ki pripadajo skupini, ki zatira (mediji, lokalna skupnost, učiteljice, socialne delavke itn.). Rasizem je subtilno prizorišče odnosov podrejanja in dominacije glede na etnično poreklo, in socialno delo žal ni nedotakljivo za njegove vplive (Balibar 1991, Dominelli 1997).

KAKO SE RASIZEM PREPLETA Z VSAKDANJIM ŽIVLJENJEM

KULTURNA RAVEN

V Evropi, ki se združuje, Slovenija postaja njena zunanja meja. Ko rečemo, da je Slovenija meja Evrope, pravzaprav meja Evropske Unije, s tem ne mislimo zgolj na tanko linijo državne meje, ampak na celo državo Slovenijo. Vsa država Slovenija funkcionira kot meja – kot neprepustna meja za ljudi, ki so zaradi mejnih režimov (tj., problemov z vizo) prikazovani kot nezaželeni. V

okviru schengenskega sporazuma (katerega namen je odprava notranjih meja EU in okrepitev zunanjih) Slovenija varuje meje, da v EU ne bi prihajali ljudje iz ekonomsko manj razvitih držav. Pomoč Sloveniji samo v okviru programa Phare za izpolnitev schengenskih kriterijev, to je, za nadzor meje in za pripadajoče institucionalne strukture v letih 2000–2002, znaša več kot 10 milijonov evrov. Ta diskriminatoren mejni režim (kdo sme vstopiti, kdo ne) je raztegnjen čez vso državo.

Slovenska policija je izračunala, da *mesečni* stroški varovanja državne meje (vključno z delovnimi urami policistov) znašajo od 20 do 50 milijonov tolarjev. Neki begunec oz. prosilec za azil iz Afganistana je rekel, da ga je izkušnja ilegalnega prehoda čez meje tako prevzela in zaznamovala, da se še zdaj kdaj pa kdaj prestraši, ko kje zunaj azilnega doma zagleda policista: »Potem pomislim, saj je vse v redu. Ne delam nobenega prekrška, tu sem legalno. Imam kartico prosilca za azil.« Simbolno sporočilo, ki ga begunci in novi imigranti dobijo na meji, je, da prestop meje ni njihova pravica, temveč privilegij, ki ga lahko vsak trenutek izgubijo, če bodo zahtevali svoje pravice, če ne bodo dovolj trdo delali in se zadovoljili z najnižjimi plačili itn. Ljudje, ki prihajajo v Slovenijo ali na ozemlje Evropske Unije kot novi imigranti, so zaželeni kvečjemu kot poceni delovna sila. Ker ti ljudje nimajo enakih pravic kot državljani, so negotovi, stigmatizirani in ranljivi. Za nacionalne imaginarije so podrejeni Drugi, ki jih lahko sovražimo in zavračamo, vendar tudi izkoriščamo (Kearney 1991).

Ljudje, ki nimajo državljanstva, so izjema v logiki nacionalnih držav. Pripadnost nacionalni državi se opira na nevidni prehod od človeka oz. njegovega rojstva do državljana (Arendt 1948; 1979; Agamben 1998). Z drugimi besedami, skrita predpostavka je, da človek, ko se rodi, avtomatično postane del naroda in države, torej državljan. Tujci, begunci in »domačini brez papirjev« (to so ljudje, ki so jih leta 1992 izbrisali iz registra stalnega prebivalstva in še niso uspeli relegalizirati svojega bivanja v RS) so izjema, niso del običajnega pravnega reda in dejanskih možnosti, ker niso državljani. Obravnavani so po posebnih zakonih, ki se v vsakdanjem življenju manifestirajo tudi tako, da je ljudem mogoče odvzeti osebno svobodo³ zgolj zato, ker so tujci ali domačini »brez papirjev«, ker je *de jure* njihovo bivanje na določenem teritoriju nezakonito. Ti posebni zakoni in prakse so predpisani v zakonu o tujcih (Ur. l.

RS, št. 61-2911/99), ki predvsem od 56. do 61. člena predvideva možnost odvzema prostosti brez poprejšnje obsodbe za kaznivo dejanje. Ta *izjemnost* oz. *izjema* odvzema svobode je razumljena kot nekaj povsem normalnega in zakonitega, saj je določena z zakonom (Agamben 1998). Enako velja za disciplinatorne ukrepe, denimo zapiranje v klet ob sprejemu v azilni postopek ali pri poznejši prekršitvi hišnega reda v azilnem domu. Natančno zato, ker so ljudje potisnjeni v izjemno situacijo in niso del splošnega pravnega reda, kršitve človekovih pravic te skupine ljudi navadno niso sankcionirane, npr. nasilje policije nad njimi, neposredovanje informacij in neobveščanje o pravicah, ki so za begunce ključnega pomena, zapiranje v centre za tujce, odtegotanje socialnih uslug itn. Pravzaprav je že sama diskriminacija, ki ločuje državljane od nedržavljanov, legitimna, uzakonjena diskriminacija (Dedić 2002a).

Po drugi strani pa se je država Slovenija z mednarodnimi sporazumi in s svojo notranjo demokratično ureditvijo zavezala spoštovati človekove pravice in pravice beguncev. Vzpostavila je številne mehanizme za dejansko uresničevanje človekovih pravic, denimo možnost pridobitve humanitarnega ali političnega azila, možnost brezplačne nastanitve in zagotavljanje osnovnih pogojev bivanja v azilnem domu in centrih za tujce, vključitev otrok v šolo, brezplačna nujna zdravstvena pomoč in pravno svetovanje itn. Ljudem je država zagotovila temeljne človekove pravice s tem, ko jih je vključila v omenjeni instituciji, ki pa se nahajata izven običajnega pravnega reda in izven običajnega okolja/načina bivanja. Gre za *vključevanje z izključevanjem* (Agamben 1998).

INSTITUCIONALNA RAVEN

Na institucionalni ravni se rasizem udejanja s pomočjo segregacijskega modela bivanja in »pomoči«. Za begunce, tujce, prosilce za azil se ustanavljajo posebni centri, po možnosti na robu mest ali vasi, kjer so čim manj na očeh domačinov in kjer je mešanje prebivalstva vnaprej reducirano na minimum. Naprej, institucionalni rasizem ohranja obstoječe neenakosti, saj so ljudje deležni nekvalitetnih uslug ali pa socialnih uslug sploh ne dobijo. Na centrih za socialno delo navadno – ni pa to pravilo – ne bodo pomagali beguncem in drugim osebam brez državljanstva in stalnega bivanja, ker ti ljudje nimajo pravic po zakonu o

socialnem varstvu.

Neka gospa iz romskega naselja v Ljubljani je potrebovala pomoč pri plačilu poračuna za elektriko. Socialna delavka ji je rekla, da ji je zelo žal, ampak ji ne more pomagati, ker nima državljanstva in zato ni upravičena do denarne pomoči po zakonu o socialnem varstvu. Socialno delo v tem konkretnem primeru bi namreč vzelo dosti časa, inovativnosti in energije, poleg tega bi se lahko sprevrglo v pravo socialno akcijo. Socialna delavka bi lahko ugotovila, da ima gospa štiri otroke in da je eden od njih državljan in torej formalno ima pravico do denarne pomoči. Lahko bi pomagala urediti, da gospa velik znesek poračuna plača na obroke. Pravo antirasistično socialno delo v tem primeru pa pomeni, da bi socialna delavka podprla gospo pri urejanju njenega državljankega statusa, in sicer tako, da bi stopila v dialog z MNZ, obvestila o problemu strokovno javnost in skupaj z zavezniki reševala ta problem na sistemski ravni. Na ta način ne bi šlo več zgolj za reševanje individualnega problema omenjene gospe, ampak za kolektivno zagovorništvo, torej zagovorništvo tudi mnogih drugih ljudi, ki so se znašli v podobni situaciji, brez dovoljenja za bivanje ali državljanstva in brez pravic, ki izhajajo iz teh dveh statusov.

Nekvalitetne usluge ali sploh odrekanje socialnih uslug se navadno ne zdijo posledica rasizma. To pa zaradi verovanja, da rasizem v Sloveniji obstaja zgolj v besedah nekaterih ekstremističnih posameznikov ali posameznic. Posledica takega razumevanja je, da ustanove menijo, da se jih ta problematika ne dotika, saj vse ljudi, ki pridejo k njim po pomoč, obravnavajo enako, ne glede na njihovo etnično pripadnost. Verjetno je odveč poudariti, da tisti, ki jim je bila zavržena socialna pomoč (ker niso upravičenci po zakonu o socialnem varstvu), niso všteti v omenjeno simptomatično izjavo, »da vse ljudi obravnavajo enako«. Če menimo, da rasizma v vsakdanjem življenju ni, potem tudi ni ogroženih skupin, to pa pomeni, da ni treba storiti ničesar.

Ključno je, da socialne službe prepoznajo in poimenujejo zatiranje in zanikanje pravic, kajti šele s poimenovanjem postane nevidno vidno in to, kar je bilo prej sprejemljivo, postane nesprejemljivo. Kar je bilo prej videti naravno, postane nujno problematično (Kelly 1996).

Nekatera značilna vprašanja iz vsakdanjega življenja, ki jih lahko prepoznamo kot ksenofobični, sovražni govor, so denimo:

- kako zaustaviti ilegane migrante

- koliko nas tujci stanejo
- kdo je pravi azilant, kdo pa tisti, ki izkorišča slovensko državo in pravico do azila
- zakaj bi morali Romi imeti posebnega predstavnika v občinskem svetu, če pa lahko kandidirajo kot vsi ostali
- trditve, da so begunci privilegirani, ker dobivajo rabljena oblačila, namestitvev in hrano v posebnih ustanovah brezplačno, medtem ko si morajo »naši ljudje« vse to kupiti sami, itn.

Predpostavka takih vprašanj in trditev je, da lahko sovražimo tujce in pripadnike etničnih manjšin, da nimajo pravice živeti v tej državi, da jih lahko zavrnemo, zapremo (odvzamemo svobodo, ker nimajo papirjev), odstranimo, zatiramo, izkoriščamo.

Rasistični govor se rad skriva za besedami kot »mi«, »naši revni ljudje« ipd. Na primer: »Mi ne potrebujemo pakistanskih beguncev, saj še za svoje ljudi nimamo dovolj, najprej je treba poskrbeti za naše reveže.« Vprašanje je, kdo je ta »mi« in kdo so naši ljudje. Ali je pozicija, ki jo zagovarjamo tukaj, tudi všteta v ta vseobsegajoči, totalitarni »mi«? Kateri »naši ljudje« pa so najbolj revni? Niso to prav Romi in begunci?

OSEBNA RAVEN

Na osebni ravni je mogoče identificirati vrsto tehnik zanikanja kulturnega in institucionalnega rasizma, kar učinkovito prispeva k njegovem ohranjanju v obstoječih socialnih službah in socialni politiki.

Omenimo nekaj značilnih *tehniki zanikanja* rasizma (povzeto po Zaviršek 2000 in Dominelli 1997):

- Zanikanje v smislu, da rasizma, predvsem v kulturni in institucionalni obliki, pri nas ni, pa čeprav v službi, kjer delamo, ni zaposlenih strokovnjakov, ki so pripadniki etničnih manjšin ali begunci.
- Dekontekstualizacija: vemo, da rasizem obstaja, vendar si predstavljamo, da prizadene samo temnopolte ljudi, ki jih je pri nas zelo malo, torej je tudi rasizma v Sloveniji izredno malo.
- Obtoževanje žrtve oziroma zamenjava vlog, ko odgovornost za rasizem preložimo na žrtve: »Romi so si sami krivi za svojo revščino,« ali pa: »Begunci so si sami krivi za negativen odnos okolja do njih,« in podobno. Ker smo odgovornost za rasizem preložili na žrtve, pričakujemo, da ga

bodo tudi oni sami odpravili: »Romi bi morali sami kaj storiti, da jih sosedje ne bi sovražili.« Ta način zanikanja rasizma gre celo tako daleč, da zatiralci sami sebe začnejo doživljati kot žrtve. Na primer vaščani, ki si vas delijo z romsko populacijo ali prebivalci v bližini centrov za tujce sami sebe doživljajo kot žrtve, samo zato, ker živijo z Romi ali samo zato, ker je center za tujce v njihovem domačem okolju, ki očitno ekskluzivno pripada samo staroselcem.

- Pokroviteljski odnos: vrednote in načini, kako »staroselci« delamo in mislimo določene stvari, so superiorni, čeprav toleriramo navade in običaje pripadnikov drugih kulturnih skupin. To pomeni, da izhajamo iz ozke norme o tem, kaj je normalno in zaželeno; drugačnost seveda toleriramo, vendar pozabljamo, da sam koncept drugačnosti predpostavlja odnose manjvrednosti in večvrednosti.

- Izogibanje: vemo, da rasizem obstaja, vendar ne storimo ničesar, da bi ga zaustavili v svojem okolju.

- Pretiravanje: vemo, da rasizem obstaja in da ga je treba odpraviti, vendar pretiravamo oziroma povečujemo pomen in učinek zgolj minimalnega premika v odpravljanju rasizma. Na primer, verjamemo, da bo rasizem izginil že zato, ker prisluhnemo begunski deklici o njenih polklicnih željah ali romski materi, ki je preživela spolno zlorabo.

IZKLJUČENE SKUPINE

V grobem lahko skupine, ki so izključene ali zatirane, razdelimo v dve skupini:

- tiste, ki imajo državljanstvo ali stalno bivanje (imajo v Sloveniji dom) in
- tiste, ki nimajo »papirjev« (nimajo doma v Sloveniji).

V prvo skupino štejemo ljudi, ki imajo slovensko državljanstvo, niso pa slovenskega etničnega porekla in bele polti. To so denimo Romi (stara etnična manjšina, ki je konstitutivni del slovenskega naroda) in pripadniki nekdanjih jugoslovanskih republik (to so etnične manjšine - srbska, bošnjaška, albanska, makedonska, črnogorska in hrvaška -, ki so nastale po razpadu nekdanje multikulturne Jugoslavije). Gre za ljudi, ki so si v Sloveniji ustvarili dom, socialne mreže, zaposlitve itn.

V drugo skupino štejemo begunce in nove imigrante. S tem mislimo bosanske begunce, ki so v Slovenijo pribežali pred desetimi leti, in nove be-

gunce, ki še prihajajo. Novi begunci in ekonomski migranti pogosto zaprosijo za azil. *Za azil zaprosijo tisti, ki imajo prave informacije in ki pri svoji zahtevi vztrajajo.* Tiste, ki jim ne uspe zaprositi za azil, policija zapre v center za tujce, kjer čakajo na odstranitev iz države. Naloga socialnega dela v takih razmerah, ko je proces migriranja nasilno zaustavljen in je ljudem odvzeta osebna svoboda, je posebno občutljivo vprašanje, na katerega ne moremo odgovoriti v tem kratko odmerjenem prostoru. Lahko rečemo zgolj načelno, da je tudi v teh primerih naloga socialnega dela pomoč migrantom, tujcem ali beguncem (kakor koli te ljudi imenujemo) in ne pomoč policiji. To z drugimi besedami pomeni, da moramo možnost legalizacije bivanja v Sloveniji razširiti tudi na to skupino ljudi, ki jo je policija obsodila na odstranitev iz države.

KAKO UVELJAVLJATI ANTIRASISTIČNO PERSPEKTIVO V SOCIALNEM DELU

Prvi korak v procesu odpravljanja rasizma, ki se prepleta na kulturni, institucionalni in osebni ravni, je, da se ga začnemo zavedati. *Ozaveščanje* kot eden pomembnih elementov antirasističnega socialnega dela je proces, ki poteka takrat, ko prepoznamo *povezavo* med družbenimi odnosi, v katere stopamo (in jih reproduciramo skladno s svojimi vrednotami, prepričanji, vednostjo) in družbenimi pozicijami, ki jih zasedamo (pripadamo večinski etnični skupini, imamo visokošolsko izobrazbo, sprejemamo pomembne odločitve na področju socialnega dela ipd.). Socialne delavke in delavci si navadno ne predstavljamo sebe kot del skupine, ki zatira ali diskriminira. Navadno si želimo predstavljati sebe kot antirasiste in borce za pravičnejšo družbo. Vendar proces ozaveščanja vključuje tudi, da prepoznamo, na kakšen način se institucionalni rasizem prepleta z osebnim. Proces ozaveščanja je lahko zelo boleč in neprijeten, saj nas lahko večina ugotovi, da pravzaprav pripadamo družbeni skupini, ki zatira. Lahko imamo občutke krivde in nemoči, vedno pa obstaja možnost, da začnemo delovati proti večinskemu tihemu, samoumevnemu pristajanju na slabši položaj prikrajšanih skupin.

Odpravljanju zatiranja (rasizma) se lahko posvetimo zavestno, načrtno. Vprašanje je seveda, kako to storiti. Katere metode bomo uporabili?

Ali obstajajo posebne antirasistične metode, ali pa so to običajne metode socialnega dela, ki jih izvajamo tako, da se zavedamo kulturne raznolikosti uporabnikov in tega, kako prizadeneta diskriminacija in zatiranje?

Socialne delavke in delavci moramo dobro vedeti, kateri strukturni mehanizmi povzročajo zatiranje in diskriminacijo.

Poznati in spoštovati moramo kulturne raznolikosti ljudi, ki pripadajo različnim etničnim skupinam, razumeti pomen individualnih in kolektivnih življenjskih stilov, jezik (ali zagotoviti prevajalca), spoštovati raznovrstne tradicije, običaje, verovanja ipd. To znanje pridobimo s pogovori in druženjem z ljudmi, ki pripadajo različnim kulturnim krogom.

Poznati moramo *pomen* pripadanja etničnim skupinam, ki so v nacionalnem imaginariju označene kot »Drugi«, in *pomen* barve kože. Medtem ko si lahko beli ljudje slovenskega rodu privoščimo pozabiti, da pripadamo večinski, dominantni etnični skupini in da imamo belo polt, denimo Romi tega ne morejo. Že najmanjši otroci bodo povedali, da so črni. To je ključni vidik njihovega življenja, njihove identitete v rasistični družbi. Socialne delavke tega ne smejo prezreti in se obnašati, kot da imamo v dejanskem in simbolnem smislu vsi belo polt.

Poznati moramo načela zagotavljanja enakih možnosti s pomočjo pozitivne diskriminacije (zavzemanje za vpeljavo pozitivne diskriminacije v zakonodaji in vladnih programih in zavezanost pozitivni diskriminaciji na ravni socialne službe). Pozitivna diskriminacija je korektiv države, ki *prispeva k zmanjševanju ekonomske in socialne izključenosti najbolj ranljivih skupin prebivalstva*. Beseda diskriminacija pomeni razločevanje v korist ali škodo pripadnikov določene skupine. Pri pozitivni diskriminaciji gre za to, da *formalno enakost napolnimo z vsebino*, kajti z vztrajanjem zgolj pri formalni enakosti se učinkovito nadaljujejo obstoječe neenakosti med družbenimi skupinami (Dedić 2002a).

Dobro moramo poznati zakonodajo, da lahko ljudem povemo, katere pravice jim dejansko pripadajo in jim pomagamo pri njihovem uresničevanju. Na zakone, nacionalne programe ipd. se je treba navadno sklicevati v procesu pridobivanja sredstev pri implementaciji individualnih načrtov in ustvarjanju novih projektov in služb.

Uveljavljati moramo metode socialnega dela, ki temeljijo na antirasistični perspektivi - zagovor

ništvo, načrtovanje služb, izdelava individualnih načrtov, etnografska metoda, osebna asistenca, neposredno plačevanje socialnih storitev itn. (Za podrobnejši opis naštetih metod gl. Zaviršek, Zorn, Videmšek 2002.)

Metode dela z ljudmi, ki jih prizadene razizem, pa imajo dom v Sloveniji, so drugačne od metod dela z ljudmi, ki so prišli v Slovenijo in si morajo na novo ustvariti dom. Glede beguncev in novih imigrantov morajo socialne delavke obvladati tudi večšine za pomoč ljudem pri ustvarjanju novega doma, vzpostavljanju novih socialnih mrež. Znati morajo pomagati v duševni stiski zaradi preživetega nasilja in številnih izgub. Mnogi begunci in novi ekonomski imigranti so utrpeli hude izgube: izgubili so svoj dom, jezik, zaposlitev, pretrgali vsakdanje vezi s prijatelji in družinskimi člani, mnogi so doživeli različne oblike političnega nasilja, smrt ali mučenje bližnjih, nekateri so bili priče usmrtitvi ali mučenju bližnjih, grožnje itn.

Kot je zapisala Hannah Arendt, ki je bila kot Judinja tudi sama begunka med drugo svetovno vojno, pri beguncih ni najbolj tragično, da so izgubili dom, ampak to, da ne morejo najti novega.

Metode socialnega dela z begunci so zlasti tele:

- Individualno svetovanje: pomembno je zagotoviti transparentnost postopkov in pravic (denimo azilnega postopka) in občutek osebne varnosti (podpora, sočustvovanje v zvezi z preživetimi izkušnjami in izgubami).
- Zagovorništvo v individualnih primerih in skupinsko zagovorništvo.
- Načrtovanje novih služb in projektov, ki bodo prispevali k ustvarjanju novih socialnih mrež (denimo, organiziranje skupine za medsebojno podporo beguncev, organiziranje družabnih večerov za begunce in lokalno prebivalstvo) in novih zaposlitvenih možnosti (kooperative ipd.).
- Izdelava in implementacija individualnih načrtov za življenje v novi državi za vsakega begunca in begunko posebej. Metoda individualnega načrtovanja naj bi beguncem zagotovila podporo pri načrtovanju njihove prihodnosti in s tem tudi nadzor nad lastnim življenjem ter na splošno prispevala k povečanju raznovrstnosti socialnih storitev.
- Neposredno financiranje, s katerim omogočamo izbire, na primer, omogočimo, da begunci dobijo denar za nakup hrane direktno v svoje roke in tako pripravljajo obroke po lastnem izboru in potrebah ipd.

Pomembno je zagotoviti dostopnost služb, uslug, projektov. To pomeni, da ljudi osebno obiščemo

in povabimo k sodelovanju ter da pripravimo vabila in informativni material v različnih jezikih, ne le slovenskem. To vključuje terensko delo in akcijsko naravnost.

Ker je širša družbena »klima« naravnana anti-imigrantsko, moramo beguncem in drugim, ki so se v Slovenijo preselili nedavno, zagotoviti občutek, da so zaželeni in da imajo pravico živeti v Sloveniji. Vprašati se moramo, kako bi se sami počutili kot tuji v tuji državi, kjer ne bi imeli znanec in prijateljev, ne bi razumeli jezika, ne bi imeli svojega doma. Koliko energije bi porabili samo za privajanje na novo okolje, običaje, ljudi itn.?

Pri Romih, torej skupini, katerih problem ni nujno ustvarjanje novega doma, temveč neenake možnosti, je naloga antirasističnega dela predvsem zagotavljanje večje vidnosti in vključenosti v lokalno skupnost, pomoč pri urejanju bivalnih pogojev, dostop do socialnih in zdravstvenih storitev ter spodbujanje napredovanja romskih otrok v izobraževalnem procesu.

Te naloge uresničujemo na različne načine, a skupaj z lokalnim romskim prebivalstvom. To pomeni, da moramo najprej vzpostaviti dobre odnose sodelovanja s pripadniki in pripadnicami romske skupnosti. Lahko na primer damo pobudo, da župan ali županja povabi na svečano kosilo lokalne romske in neromske družine. Pripadnike in pripadnice romske skupnosti obiščemo in povabimo k skupnem načrtovanju in izvajanju projektov in lokalnih dogodkov: kulturnih prireditev, srečanj, okroglih miz ipd. Vabila napišemo tudi v romskem jeziku, posebej nagovorimo romske otroke itn.

Posebej moramo poudariti, da spoštovanje kulturne različnosti ne pomeni toleriranja družinskega nasilja in slabših priložnosti za izobraževanje otrok iz teh skupnosti. Toleriranje nasilja v bolj patriarhalno orientiranih skupnostih ni isto kot spoštovanje kulturnih tradicij in običajev, ampak zgolj podpora tistim, ki imajo več moči znotraj skupin, ki so zatirane. Podobno je s pomanjkanjem vizij in materialnih možnosti za napredovanje otrok v izobraževalnem procesu. Otroke iz deprivilegiranih skupin moramo posebej materialno in čustveno podpreti v nadaljevanju šolanja, saj je njihova izhodiščna pozicija slabša (zgodovinska tradicija izključevanja, večja revščina, izgube doma, bližnjih oseb, selitve itd.).

SKLEP

Socialno delo v antirasistični perspektivi smo predstavili kot zelo politično socialno delo, katerega glavni cilj je sprememba družbenih odnosov moči, vključitev najbolj izključenih in diskriminiranih skupin v središče naše pozornosti, na zemljevid naših socialnih akcij. Lahko bi rekli, da je ena od nalog socialnega dela *uresničevanje multikulturalnega državljanstva v praksi*, ki predvideva, kot je zapisala Jasminka Dedić, večsmerno integracijo in priznava obstoj različnih etničnih, verskih, rasnih idr. manjšin v javnem življenju, kar pomeni, da jim je zagotovljeno priznanje in s tem tudi obstoj s strani dominantne družbene kulture, ki na ta način postaja vse manj dominantna in ekskluzivna (Dedić 2002b).

Etnografska raziskava, ki sem jo opravila v azilnem domu, centru za tujce in s posamezniki in posameznicami, ki so bili leta 1992 izbrisani iz registra stalnega prebivalstva RS, je pokazala, da je za ljudi »brez papirjev« oz. državljanstva simptomatično, da trpijo kršitve človekovih pravic. Antirasistično socialno delo oz. zagovorništvo na tem področju vključuje tudi zavzemanje za drugačen koncept državljanstva, tak, ki bo vključeval vse prebivalce Slovenije, ne glede na njihovo etni-

čno pripadnost (multikulturalno državljanstvo). Socialno delo mora kritično premisliti vrednotne predpostavke, načela in metode dela na področju socialnega dela z begunci, novimi imigranti in etničnimi manjšinami. Antirasistično socialno delo ne pristaja na vključevanje z izključevanjem, na posebne begunske centre (centre za tujce) in posebne institucije pomoči za izključene. Tak način pomoči prispeva k reprodukciji neenakosti in izključevanja. Antirasistično socialno delo si, prav narobe, prizadeva vključiti ljudi v državljanški status, običajno bivalno okolje in običajne servise pomoči, ustvariti nove zaposlitvene možnosti in prispevati k temu, da je v javnosti slišati ljudi, ki pripadajo etničnim manjšinam in imigrantskim skupnostim.

Lena Dominelli je poudarila, da je socialno delo vedno že politično, tudi če ne načrtujemo velikih sprememb, kajti vse socialne delavke in delavci sprejemamo odločitve, ki zadevajo življenja drugih ljudi, in imamo moč, da omogočimo ali onemogočimo ljudem dostop do socialnih storitev in sredstev. Socialne delavke in delavci, ki svoje delo opravljajo v skladu z merili dominantne ideologije, sploh ne ravnajo apolitično, ampak zgolj ohranjajo obstoječe neenakosti, ohranjajo *status quo* (Dominelli 1997).

OPOMBE

¹ Zahvaljujem se Darji Zaviršek za predlog in spodbudo za pisanje tega teksta, za pomoč pri formulaciji ključnih problemov in rešitev, tj., metod socialnega dela, ki naj prispevajo k pravičnejši družbi, in za končne pripombe k tekstu. Jasminki Dedić se zahvaljujem za diskusije o državljanstvu, človekovih pravicah in pravicah etničnih manjšin in za pripombe k tekstu.

² Izvedbo etnografske raziskave o prebivalcih Slovenije, ki so bili leta 1992 izbrisani iz registra stalnega prebivalstva RS, je finančno omogočil Mirovni inštitut, ki mi je v ta namen podelil šestmesečno raziskovalno štipendijo. Naslov raziskave je Diskriminacija v postopkih podeljevanja državljanstva v Sloveniji.

³ Svobodo v skladu z zakonom o tujcih odvzamejo tako, da sodnik za prekrške izda odločbo o odstranitvi tujca iz države, katere pritožba ne zadrži izvršitve, policija pa sklep o nastanitvi tujca v center za tujce, kjer je ljudem *de facto* omejena osebna svoboda, *de jure* pa zgolj svoboda gibanja.

LITERATURA

- G. AGAMBEN (1998), *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Stanford: Stanford University Press.
- H. ARENDT (1948, 1979), *The Orgins of Totalitarianism*. San Diego, New York, London: A Harvest Book.
- E. BALIBAR, I. WALLERSTEIN (1991), *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*. London, New York: Verso.
- E. BALIBAR (1994), Predlogi v zvezi z državljanstvom. *Časopis za kritiko znanosti*, XXII: 172–173.
- C. STEPHEN, D. ALASTAIR (2000), *Citizenship and Migration: Globalization and the Politics of Belonging*. London: Macmillan.
- J. DEDIĆ (2002a), Diskriminacija v postopkih pridobivanja državljanstva v Sloveniji. Ljubljana: Mirovni inštitut (rokopis).
- (2002b), Multikulturno državljanstvo. <http://www.slotekbir.net> (12. 12. 2002).
- L. DOMINELLI (1997), *Anti-racist Social Work: Practical Social Work*. London: Macmillan.
- H. DONNAN, T. M. WILSON (1999), *Borders: Frontiers of Identity: Nation and State*. Oxford, NY: Berg.
- K. FAULKS (2000), *Citizenship*. London, New York: Routledge.
- V. JALUŠIČ (2001), Ksenofobija ali samozaščita? V: B. PETKOVIĆ (ur.), *Skupina za spremljanje nestrpnosti*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- I. KAUCIČ (ur.) (1992), *Nova ustavna ureditev Slovenije: Zbornik razprav*. Ljubljana: Uradni list RS.
- M. KEARNEY (1991), Borders and Boundaries of State and Self at the End of Empire. *Journal of Historical Sociology*, 4, 1: 52–74.
- A. MILOHNIČ (ur.) (2001), *Evropski vratarji: Migracijske in azilne politike v vzhodni Evropi*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- L. KELLY (1996), Spolno nasilje in feministična teorija. V: D. ZAVIRŠEK (ur.), *Spolno nasilje: Feministične raziskave za socialno delo*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo (68–98).
- A. T. KUZMANIČ (1999), *Bitja s pol strešice: Slovenski rasizem, šovinizem in seksizem*. Slovenia: Mediawatch, OSI.
- S. SASSEN (1998), *Globalization and Its Discontents*. New York: The New Press.
- (1999), *Guests and Aliens*. New York: The New Press.
- D. ZAVIRŠEK (1996a), Vsakdanost rasizmov. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo*, XXIV, 172: 11–15.
- (2000), *Hendikep kot kulturna travma: Historizacija podob, teles in vsakdanjih praks prizadetih ljudi*. Ljubljana: Založba /* Cf.
- (2001), Lost in Public Care: The Ethnic Rights of the Ethnic Minority Children. V: L. DOMINELLI, W. LORENZ, H. SOYDAN (ur.), *Beyond Racial Divides: Ethnicities in Social Work Practice*. Aldershot etc.: Ashgate.
- D. ZAVIRŠEK, J. ZORN, P. VIDEMŠEK (2002), *Inovativne metode v socialnem delu: Opolnomočenje ljudi, ki potrebujejo podporo za samostojno življenje*. Ljubljana: Študentska založba.